

УДК 340.132.1

В. В. Мухін
кандидат юридичних наук,
здобувач кафедри теорії держави і права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

РОЛЬ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ПРАВОВИХ АКТІВ У РЕГУЛЮВАННІ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

У сучасній юридичній науці правові акти прийнято поділяти на нормативні й індивідуальні. Нормативні акти пов'язані із самою нормативною основою правового регулювання, тобто юридичними нормами; індивідуальні – переважно із правовідносинами, тобто в основному із забезпеченням суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, їх реалізацією у фактичній поведінці учасників правовідносин [1, с. 120].

У галузевих юридичних науках індивідуальним актам завжди приділялася велика увага [2–8]. У загальній теорії права досліджень з цієї проблематики значно менше.

Усі дослідження індивідуальних правових актів неминуче стикаються з низкою проблем, серед яких найбільш значущими представляються такі.

Перш за все, йдеться про множинність індивідуальних правових актів. На відміну від нормативно-правових актів, вони набагато меншою мірою систематизовані, далеко не всі індивідуальні акти підлягають обов'язковому опублікуванню (опублікування індивідуального акту, скоріше, виняток, аніж правило). Індивідуальні акти охоплюють велику кількість сфер суспільних відносин, для регулювання яких застосовуються різні методи й різні механізми (починаючи від наказів в адміністративних відносин, судових рішень у всіх категоріях справ й завершуючи договорами в цивільних, господарських, сімейних відносинах, де сторонам надано максимально свободу). Такий різноманітний фактичний матеріал важко піддається узагальненню, складно запропонувати єдиний алгоритм для загальної характеристики всіх видів індивідуальних актів.

Однією з ознак, з якою погоджуються дослідники, є те, що індивідуальний акт – це результат індивідуального правового регулювання.

Так, наприклад, Л.С. Явич розглядував індивідуальний акт як форму індивідуального правового регулювання суспільних відносин.

Інші автори також вказують на те, що індивідуальне правове регулювання об'єктивується у правових формах – індивідуальних правових актах, які є не тільки формою, але й засобом.

Інші автори розглядають це питання більш широко: вони розглядають індивідуальні акти як невід'ємний елемент механізму правового регулювання, який тісно пов'язаний з усіма іншими його ланками – нормами права, правовід-

носинами, актами реалізації права й виконання обов'язків. Таким чином, з точки зору механізму правове регулювання виступає як складне за структурою явище, яке включає засоби не тільки нормативної регламентації, але й індивідуального регулювання.

Індивідуальний правовий акт у будь-якому випадку є похідним від індивідуального правового регулювання. Це зумовлює те, що багато з ознак індивідуальних правових актів по суті витікає з ознак індивідуального правового регулювання в цілому.

Можна виділити такі ознаки індивідуальних правових актів:

1. Вони носять ненормативний характер. Часто поняття «індивідуальний акт» і «ненормативний акт» взагалі ототожнюються.

Характеризуючи індивідуальні акти з позицій правозастосовної діяльності, В.В. Лазарев відзначає, що сферою дії й поширення актів застосування права є підзаконна (ненормотворча) сфера. Основна мета цих актів полягає в індивідуальному регулюванні, казуальному впливі на суспільні відносини [9, с. 59–60].

На противагу визнаній точці зору про ненормативні індивідуальні правові акти окремі автори намагаються виявити їх нормативну природу. На їхню думку, відбувається нормування поведінки в певній ситуації, на рівні індивідуальних правових актів закріплюються правила для відповідних суб'єктів. Тому саме з позицій суб'єктивного права можна вести мову про злиття процесу правотворчості (нормовстановлення, правовстановлення) і реалізації права, і, відповідно, про нормативність індивідуального правового регулювання.

Ми з таким підходом не можемо погодитися. Названі в даному разі ознаки – «нормування поведінки в конкретній ситуації», «на рівні індивідуальних правових актів закріплюються правила для відповідних суб'єктів» – говорять саме про індивідуальний (ненормативний) характер індивідуальних правових актів. Злиття процесу правотворчості (нормовстановлення, правовстановлення) і реалізації права тут також не відбувається, оскільки з самого початку формується (встановлюється) індивідуальна модель поведінки в конкретній ситуації, а потім – реалізація індивідуально встановлених прав і обов'язків.

З інших позицій підходить до проблеми нормативності юридичних актів болгарська дослідниця А. Мілкова. Вона розуміє юридичні акти як своєрідне буття правової нормативності (загальної та індивідуальної), які по своїй суті представляють собою об'єктивовану в належному порядку (найчастіше словесно-документальному) державно-правову волю, спрямовану на досягнення певного юридичного ефекту за допомогою конструювання і закріплення в них основних змістовних елементів правової системи [10, с. 47].

«Індивідуальна нормативність» – термін, безумовно, своєрідний, але визнати його вдалим ми не можемо. Він поєднує в собі два взаємовиключні за змістом слова – «індивідуальність» і «нормативність».

Водночас це не єдиний випадок термінологічної розбіжності понять, як, наприклад, термін «індивідуальна норма», він з цього ж змістовного ряду. І в кінцевому підсумку справа не в терміні, оскільки за невдалим терміном може стояти зміст, який адекватно відображає розглядуване явище. Слід також враховувати, що монографія А. Мілкова видана болгарською мовою, і цей термін може бути обумовлений особливостями цієї мови. З контексту монографії випливає, що скоріше йдеться про нормативні й індивідуальні акти, ніж про нормативність індивідуальних актів.

Видається, щодо індивідуальних правових актів більш доречним є традиційний підхід, згідно з яким ознака нормативності їм не притаманна.

2. Індивідуальні правові акти спрямовані на врегулювання конкретних ситуацій, які вимагають юридичного вирішення, й адресовані персонально певним суб'єктам.

На цю особливість індивідуальних правових актів неодноразово зверталася увага в юридичній літературі.

Як підкреслює Ю.Г. Ткаченко, індивідуальний акт, заснований на нормі права, що має державно-владний характер, поширюється тільки на цей випадок, а для інших випадків не має сили [11, с. 49]. Д.Н. Бахрах відзначає, що «акт, який розраховано на невизначене число осіб і випадків, не може бути визнаний індивідуальним, правозастосовним». За влучним зауваженням І.В. Дементьєва, індивідуальні правові акти завжди конкретизовані за часом, в просторі та за колом осіб.

Дійсно, такі ознаки як «регулювання конкретних ситуацій» і «адресація персонально-визначеним суб'єктам» – це найбільш характерні властивості індивідуального правового регулювання, які, безумовно, знаходять свій прояв і в індивідуальних актах.

3. За допомогою індивідуальних правових актів відбувається встановлення, зміна або припинення юридичних прав і обов'язків учасників суспільних відносин в індивідуальному порядку.

Так, Ю.Г. Ткаченко відзначав, що саме індивідуальні правові акти виконують функцію індивідуалізації загальних правових приписів [11, с. 47–48]. Індивідуальні правові акти, на думку Б.Б. Камінського, утворюють індивідуальну (фактичну) основу індивідуального правового статусу особистості.

Слід підкреслити, що в цьому процесі велику роль відіграють описані раніше елементи правової персоніфікації. Багато в чому завдяки правовій персоніфікації нормативний припис перетворюється на індивідуальне розпорядження [12, с. 39].

4. Індивідуальні правові акти органічно доповнюють нормативні правові акти. Слід зазначити, що коли йдеться про доповнення нормативних актів, не мається на увазі створення нових норм права за допомогою індивідуальних актів. Доповнення здійснюється у двох формах:

а) додатково до нормативного акту і на його основі приймається індивідуальний правовий акт;

б) доповнення шляхом правозастосовної конкретизації.

При цьому можна передбачити два варіанти розвитку ситуації.

Перший – коли під час створення індивідуального акту конкретизація за обсягом не виходить за межі змісту правової норми, і цього змісту достатньо для прийняття індивідуального акта.

Другий – коли змісту правової норми недостатньо і правозастосовник змушений заповнювати існуючу прогалину.

На думку В.В. Лазарева, акти застосування права можуть містити в собі положення, що роз'яснюють і конкретизують правові вимоги. Вони містять в собі нові правові положення, якщо справа вирішується в умовах відсутності прямих вказівок нормотворчих органів [9, с. 62].

У цілому з такою точкою зору можна погодитися, але необхідно уточнити: коли індивідуальний акт містить в собі нові правові положення, виникає ймовірність переходу від індивідуального до нормативного правового регулювання.

У деяких дослідженнях висловлюється точка зору, згідно з якою акти індивідуального регулювання називаються «похідним» (або вторинним) інструментом механізму правового регулювання. Така позиція потребує уточнення.

Терміни «похідні» й «вторинні» щодо індивідуальних правових актів припустимі лише в тому випадку, якщо мається на увазі, що вони засновані на нормативних актах, створених в їх розвиток. Але це в жодному разі не повинно зменшувати значення індивідуальних правових актів, оскільки без них належне правове регулювання просто неможливо.

5. Правові веління отримують в індивідуальних правових актах об'єктивованій вираз.

На цю ознаку також звертається увага в юридичній літературі. Так, В.В. Меньшиков говорив про те, що «індивідуальні акти здійснюються й закріплюються в певній формі. Здійснення акту є безпосереднім виявленням волі суб'єкта, у той час як закріплення є фіксацією вираженої суб'єктом волі в документальній формі». С.Г. Красноярський пише про те, що формою зовнішнього прояву практики індивідуального правового регулювання є приписи та акти, в яких знаходять своє втілення рішення правового характеру, які виносяться суб'єктами індивідуально-правозастосовної і автономної юридичної діяльності.

Форма зовнішнього вираження – це, перш за все, мовна форма. «Нормативні веління про належну чи можливу поведінку не можуть існувати поза мовною формою. Щоб бути сприйнятими адресатами, вони неминуче повинні мати мовну оболонку». Зазначене тією ж мірою можна віднести і до індивідуальних правових актів.

Отже, індивідуальні правові акти може бути конкретизовано як правові акти, спрямовані на регулювання конкретних ситуацій, які вимагають юридичного вирішення й адресовані персонально визначеним суб'єктам. За допомогою індивідуальних правових актів відбувається встановлення, зміна або припинення юридичних прав і обов'язків учасників суспільних відносин в індивідуальному порядку.

Література

1. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / С.С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1966. – 185 с.
2. Козак З.Я. Договірне регулювання за трудовим правом України : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право, право соціального забезпечення» / З.Я. Козак. – Київ : держав. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, 1999. – 19 с.
3. Слюсаревський М.М. Теоретичні проблеми договірного управління чужим майном в Україні : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право, сімейне право, цивільний процес, міжнародне приватне право» / М.М. Слюсаревський. – Х. : Б. в., 1999. – 20 с.
4. Беяневич О.А. Господарський договір та способи його укладання : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право, арбітражний процес» / О.А. Беяневич. – Київ, 1999. – 24 с.
5. Ульяненко О. Шлюбний договір у сімейному праві України : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право, сімейне право, цивільний процес, міжнародне приватне право» / О. Ульяненко. – Київ, 2003. – 22 с.
6. Олюха В.Г. Цивільно-правовий договір: поняття, функції та система : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право, сімейне право, цивільний процес, міжнародне приватне право» / В.Г. Олюха. – Київ, 2003. – 20 с.
7. Андронов І.В. Рішення суду першої інстанції в цивільному процесі України : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право, сімейне право, цивільний процес, міжнародне приватне право» / І.В. Андронов. – Одеса, 2008. – 20 с.

8. Фазикош Г.В. Судове рішення в цивільному судочинстві : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право, сімейне право, цивільний процес, міжнародне приватне право» / Г.В. Фазикош. – Х., 2008. – 20 с.

9. Лазарев В.В. Применение советского права / В.В. Лазарев. – К. : Издательство Казанского Университета, 1972. – 200 с.

10. Милкова А. Юридическите актове в социалистическо право: Понятие и система / А. Милкова. – София, 1984. – 119 с.

11. Ткаченко Ю.Г. Проблема индивидуализации правовых норм в процессе реализации права / Ю.Г. Ткаченко // Теоретические вопросы реализации норм права : труды ВЮЗИ. – 1978. – Т. 61. – С. 3–69.

12. Минниес И.А. Индивидуальное правовое регулирование : Теоретико-правовой анализ : автореферат дис. ... на соискание ученой степени доктора юридических наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства ; История учений о праве и государстве» / И.А. Минниес ; науч. конс. В.Д. Перевалов. – Екатеринбург, 2009. – 54 с.

Анотація

Мухін В. В. Роль індивідуальних правових актів у регулюванні суспільних відносин. – Стаття.

У статті надано характеристику індивідуальним правовим актам як правовим актам, спрямованим на врегулювання конкретних ситуацій, які вимагають юридичного вирішення й адресовані персонально визначеним суб'єктам. Констатовано, що за допомогою індивідуальних правових актів відбувається встановлення, зміна або припинення юридичних прав і обов'язків учасників суспільних відносин в індивідуальному порядку.

Ключові слова: правові акти, індивідуальні акти, правове регулювання, індивідуалізація, конкретизація.

Аннотация

Мухин В. В. Роль индивидуальных правовых актов в регулировании общественных отношений. – Статья.

В статье приведена характеристика индивидуальных правовых актов как правовых актов, направленных на урегулирование конкретных ситуаций, которые требуют юридического разрешения и адресованы персонально определенным субъектам. Констатировано, что при помощи индивидуальных правовых актов происходит установление, изменение либо прекращение юридических прав и обязанностей участников общественных отношений в индивидуальном порядке.

Ключевые слова: правовые акты, индивидуальные акты, правовое регулирование, индивидуализация, конкретизация.

Summary

Mukhin V. V. The role of individual legal acts in the regulation of social relations. – Article.

The article describes the characteristics of individual legal acts as legal acts aimed at resolving specific situations that require legal permission and are addressed to personally identified entities. It was ascertained that with the help of individual legal acts there is an establishment, modification or termination of the legal rights and duties of participants in public relations individually.

Key words: legal acts, individual acts, legal regulation, individualization, concretization.

УДК 340.12

Ю. В. Цуркан-Сайфуліна
доктор юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Чернівецького юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»

КОМУНІКАТИВНІ ТЕОРІЇ ПРАВА В ПОЯСНЕННІ ЗВ'ЯЗКУ ВЛАДИ Й ПРАВА

Однією з найбільш помітних і дискусійних особливостей сучасного праворозуміння є його орієнтація на інтегральні підходи. Із кінця ХХ ст. і донині ідеологічні розбіжності між юридичним позитивізмом, юснатуралізмом і соціологічною юриспруденцією перестали відігравати ту фундаментальну роль, яка визначала розвиток правничої філософії впродовж усієї історії її існування як самостійної сфери осмислення соціуму.

Загалом перехід до інтегральних типів праворозуміння ознаменований відмовою від принципу сцієнтизму в правовому пізнанні. Якщо для юриспруденції першої половини ХХ ст. (а ще більшою мірою – ХІХ ст.) були характерні намагання представити правове знання як дещо винятково наукове, пов'язане з ідеалами саме наукової раціональності, то післявоєнна юриспруденція починає апелювати до розуміння права як певного ремесла, інколи навіть мистецтва. Право – це не лише норми й принципи, це й діяльність людей, які втілюють ці принципи в життя; це живий інструмент у руках живих людей, які мають свої потреби, які живуть у своїх умовах. Таке «розширення» розуміння права посприяло тому, що традиційні концепції правового позитивізму та юснатуралізму поступово почали витіснятися філософсько-правовими програмами інтегрального типу, в рамках яких розбіжності в сприйнятті права втрачають свою визначальну роль. Саме тому за класифікацією Ю. Оборотова інтегральне праворозуміння належить до типу постнаукових, адже в ньому знімається претензія на можливість наукового осмислення права як така [14].

У сучасному праворозумінні виділяють інтегративний підхід, суть якого полягає в спробах інтегрувати окремі концепції природного права для створення нової школи права, яка б відповідала сучасним вимогам. За інтегративним підходом до розуміння права, усі його ознаки є істотними й необхідними, а під час характеристики права слід аналізувати не тільки його зміст, але й форму [11, с. 38]. І хоча помітним є скепсис щодо можливості інтегрального праворозуміння, не можна відмовити йому в неабиякій популярності.

Серед усіх типів праворозуміння саме інтегративний різновид є найбільш строкатим, а це якщо й не унеможлиблює виділення його характерних рис, то робить його доволі складним

завданням. Зумовлено це тим, що, на думку дослідників, інтегральне праворозуміння не пропонує жодного системного представлення права, натомість підмінюючи системність комплексністю, тобто одночасністю розгляду права з різних позицій [4].

Серед іншого ця строкатість стала передумовою доволі послідовної та часто влучної критики інтегративних концепцій праворозуміння з боку класиків пострадянської юриспруденції [7]. І дійсно, несхожість правових ідей, які об'єднуються під назвою «інтегративне праворозуміння», вражає. Особливого значення це набуває в контексті розуміння права і влади, їх зв'язку та взаємообмеження. Так, у діалогічній концепції права І. Честнова пропонується розглядати право в єдності філософського, соціологічного та культурно-історичного критеріїв [23], що дає змогу інтерпретувати зв'язок права і влади як елемент взаємодії різних дискурсів, пошуку діалогічних підвалин у праві й політиці. Діалоговий характер права проявляє себе, зокрема, у наповненні правових нормативів тими ціннісними мотивами, які характеризують суспільні настрої; у літературі щодо цього використовується поняття «філіація цінностей права» [3, с. 132–134].

На думку І. Коваленка, становлення інтегративного праворозуміння поєднується з розвитком феноменології та досвіду застосування її до дослідження права. Метод феноменологічної редукції дає змогу представити правове життя як предмет інтегративного праворозуміння. Принцип інтенціональності визначає методологічний напрям розвитку інтегративного праворозуміння. Згідно із цим принципом правове життя постає як предметно-смісловне утворення. Оскільки воно активно формується й спрямовується свідомістю правового суб'єкта, це передбачає осмислення специфіки його дослідження й розроблення адекватної методологічної програми. Принцип інтерсуб'єктивності пов'язаний із гносеологічним напрямом розвитку інтегративного праворозуміння, адже сприяє здоланню монологізму традиційних типів праворозуміння. Концепція життєвого світу визначає гносеологічний, онтологічний і праксеологічний виміри, оскільки розкриває духовні, інтелектуальні та соціально-історичні передумови правового життя [6].